

Válasz Deák Ágnes, Csorba László és Hermann Róbert opponensi véleményére
Polgárháború Dél-Olaszországban. A brigantaggio és a Magyar Légio
című akadémiai doktori értekezésemről

Mindenekelőtt köszönetemet fejezem ki mindhárom Opponensemnek, akik alaposan, az átfogóbb kérdésekre és a kisebb részletekre egyaránt figyelemmel olvasták el a pályázatomban benyújtott disszertációt. Nagyon megtisztelő, hogy gondosan megírt, támogató és elfogadó bírálatukban kitértek a munka szakmai újdonságaira, elismerték és összefoglalták erényeit és eredményeit, ugyanakkor rámutattak bizonyos pontatlanságokra, illetve egyes összefüggések explicitebb magyarázatának hiányára. Végtelenül megnyugtató és megerősítő számomra, hogy mindhárom Opponensem egyöntetűen javasolja az akadémiai doktori értekezésem nyilvános vitára bocsátását és elfogadását. A bírálati szakasz dinamikája viszont azt kívánja, hogy a disszerens elsősorban az opponensek kritikai megjegyzéseire reagáljon, ezért válaszomban ezekre koncentrálok.

Deák Ágnes megjegyzi, hogy a központi kormányzatot segítő déli városi polgárság bemutatása halványra sikerült. Az egyesítési folyamat során a déli lakosság meghasonlott: voltak, akik a liberális egységpárti programot követték, mások viszont a királyság függetlenségét és a Bourbon-dinasztiát védelmezték. A déli polgárság jelentős része – a nemzetőrségben vállalt szolgálaton keresztül – kivette a részét a *brigantaggio* elleni háborúból is. Milyen motivációk álltak a döntés mögött azon kívül, hogy féltek a kiterjedt parasztmozgalomtól? – teszi fel joggal a kérdést Opponensem. Bár a legfontosabb, a kérdésbe is belefoglalt ok olvasható a disszertációban, valóban érdemes megvilágítani egy kicsit jobban a döntés ideológiai hátterét. Ez a déli polgárság, legalábbis az aktív része, már fél évszázada küzdött az alkotmányos átalakulásért: a déli liberális mozgalom főszerepet vállalt két nagy alkotmányos forradalomban is, előbb 1820-ban, majd 1848-ban, nem is beszélve a számtalan konspirációról, összeesküvésről, titkos szektáról. Mindezért a tevékenységéért súlyos árat fizetett bebörtönzés, halálbüntetés, száműzetés formájában, gyakran életutak törtek ketté, családok dőltek romba. Egy olyan politikai projekt, amely alkotmányos monarchiát és alkotmányos kormányzást kínált, a Bourbon-rezsimben a meggyötört politikai ellenzék szerepét játszó liberális középosztály számára korábbi szenvedései ellentételezését jelentette. Ez a réteg nem fogadhatta el, hogy visszatérjen a régi rendszer. Az ideológiai azonosulás mellett az itt lezajlott „fegyelmezett forradalomban” az új állam biztosította a magántulajdon, elsősorban a földbirtok védelmét, amely a déli gazdaság alapjának számított és ekkoriban kedvező konjunktúra jellemezte. Ezzel a politikai győzelemhez még némi gazdasági haszon is járult, arról nem is beszélve, hogy a déli polgárság képviselői közül egyre többen álláshoz jutottak az állami hivatalokban.

Ehhez a kérdéskörhöz tartozik, mert a városi polgárságot érinti Hermann Róbert javaslata a harcokban fontos szerephez jutó nemzetőrség szervezési elveinek bemutatására. Az amúgy is feszült helyzetben a liberális polgárság hatalomra kerülése a városok és falvak vezetésében, az erőteljes paraszti jelenléttel jellemezhető városi gárdák felosztatása, illetve ezek helyettesítése a kimondottan polgári elemekből álló nemzetőrséggel, mindenütt nyugtalanságot és aggodalmat okozott a parasztok körében, ami elmélyítette a válságot. A francia mintát követő 18. század végi és a 19. század első felét érintő előzmények után az Olasz Királyságban a Szárd Királyság által 1848-ban kialakított nemzetőri szervezet élt tovább, kiterjesztve az egész félszigetre. A törvény előírása szerint minden településen összeállították az adófizető, 21–55

éves férfiak listáját, amelyhez önkéntes alapon és szülői engedéllyel a 18–21 év közötti fiatalok is csatlakozhattak. A listákat a település polgármestere által összehívott és elnökölt tanács felülvizsgálta, majd ezt a véglegesnek tekintett névsort kifüggesztették, és ezek alapján megkezdődött a nemzetőr egységek feltöltése. A papokat nem hívták szolgálatra, ahogy közérdekre hivatkozva felmentést kaphattak az orvosok, a tanárok, de még a postások is. Akik a felhívásra nem jelentek meg, azokat a fegyelmi tanács elé állították. Az olasz királyi hadsereg szervezeti keretébe tartozó nemzetőrség hadszervezeti alapegysége az őrnagy parancsnoksága alá rendelt zászlóalj volt, amelyet 4–6, egyenként 75–125 főből álló század alkotott. Amikor legalább két zászlóalj összesen több mint 500 főt számlált, már a légió elnevezést használták. A hivatalos statisztikai adatok szerint 1860 végén, tehát már az egész félszigetet számítva, a nemzetőrség 89 légióból, 570 zászlóaljból, 10.708 századból állt, névjegyzékében pedig 1.230.988 szolgálatban álló és 677.552 tartalékos szerepelt (Stefano Ales: *La guardia nazionale italiana 1861–1876*, Roma, 1994, 16.). Ez a tekintélyes szám az olasz királyi hadsereg létszámának több mint háromszorosát jelentette. Az országos létszám mintegy felét kitevő, déli településeken szervezett nemzetőrség jelentős részét a *brigantaggio* elleni háborúban alkalmazták. A nemzetőr zászlóaljak elsősorban helyőrségi szolgálatot láttak el, gyakran másra nem is nagyon voltak alkalmasak a nemzetőrök felületes kiképzése, harci tapasztalat-hiánya és laza fegyelme miatt, ráadásul többszöri próbálkozás után sem sikerült teljesen kiszűrni soraikból a Bourbon-párti elemeket. A nemzetőr zászlóaljak nem hagyhatták el a településük közigazgatási határait, így aztán a fürgén mozgó bandákkal szemben nem sok esélyük maradt. Jóval hatékonyabbnak bizonyultak az 1861. augusztus 4-i 143. törvénnyel létrehozott mozgó nemzetőri alakulatok, amelyek önkéntes alapon szerveződtek. A 35 évesnél nem idősebb és jó fizikai kondíciókkal bíró, 150 cm-nél nem alacsonyabb nemzetőrök jelentkezését fogadták el. A király által kinevezett tisztjeik kiválasztásában a katonai tapasztalat mellett a társadalmi rang is szerepet játszott. Mintegy 650.000 főt magába foglalva 220 önkéntes mozgó nemzetőr zászlóalj állt fel gyalogos és lovas csapatokkal, bevetésükről a katonai hatóságok döntöttek, gyakran a hadsereg egységei mellé rendelték őket. Egy naptári évben három hónapnál hosszabb időre nem voltak mozgósíthatók, kivéve a háborús helyzetet, amikor közelebből nem meghatározott ideig is szolgálatban kellett maradniuk az országhatáron belül.

Szintén Hermann Róbert javasolja egy rövid függelék beillesztését a piemonti/olasz hadsereg főbb szervezeti elveiről. A piemonti, vagy akkori hivatalos nevén a Szárd Királyi Hadsereg (Regia Armata Sarda) vonatkozó új törvényi szabályozás egy évvel a második függetlenségi háború előtt, 1858-ban lépett hatályba. II. Viktor Emánuel mindenekelőtt a szolgálati időt szabályozta: öt évre növelte, amelyhez hat év tartalékos szolgálat járult a katoná 30. életévének betöltéséig. Évente kötelezően 50 napot kiképzéssel és gyakorlattal kellett tölteni. Ez a reform zárta ki a katonai szolgálatból a kényszermunkára, elzárásra vagy börtönbüntetésre ítélteteket. A sorozás sorsolás alapján történt, pénzzel vagy megfelelő családtaggal kiválthatták a katonai szolgálatot. Hat hadosztályban, köztük egy a lovasság, összesen 79.000 fő szolgált. Miután a Szárd Királyi Hadsereg 1860-ban magába olvasztotta a közép-itáliai államok katonaságát, majd a Kettős Szicíliai Királyság haderejének és Garibaldi Déli Hadseregének egy részét, az Olasz Királyság kikiáltását követően, 1861. május 4-én felvette az Olasz Királyi Hadsereg (*Regio Esercito Italiano*) elnevezést. Bevezették a kötelező katonai szolgálatot a nagykorú férfiak számára; az egyesített Olasz Királyság teljes területére kiterjedő első sorozást 1862-ben tartották meg, a sorköteles korosztály az 1842-ben született fiatalok voltak. A 20 szárd gyalogezred mellé szerveződött újabb 46, a 9 lovasezred mellé másik 10, továbbá a 10 *bersaglieri* (lövész) zászlóalj mellé 26 új. A 320.000 katona és 11.000 tiszt 16 hadosztályba szerveződött. A hadsereget alkotó 5 hadtest mindegyike 3 hadosztályból állt. Egy-

egy hadosztályhoz 2 dandár gyalogság, 2 zászlóalj *bersaglieri*, 3 tüzérségi üteg és 1 dandár (3 ezred) lovasság tartozott. A hadtest struktúráján kívül felállítottak még egy lovas hadosztályt 4 ezreddel és 2 tüzérségi üteggel. Egy-egy gyalog- és lovasezred 4 zászlóaljból, illetve svadronból állt. A zászlóaljat kezdetben 6, 1862-től 4, egyenként 150 fős század alkotta. A tüzérséget összesen 8 ezred alkotta: az 1. ezredbe a hídépítők tartoztak, a 2., 3. és 4. ezredbe – egyenként 12 századdal – a helyőrségi tüzérség, az 5., 6., 7. és 8. ezredbe a tábori tüzérség egyenként 12 üteggel; a lovassági tüzérség az 5. ezredhez tartozott. A tüzérség a *brigantaggio* elleni küzdelemben, a harc gerilla jellege miatt, nem játszott jelentős szerepet. A műszaki alakulatok 2, egyenként 16 századból álló ezredbe szerveződtek. A *brigantaggio* elleni harcban a sorgyalogságot a francia licenc (Escoffier) alapján gyártott piemonti 1860 mintájú huzagolt csövű, előltöltős puskával szerelték fel, amelynek hossza 1414 mm, szuronnyal együtt 1874 mm volt (a hátultöltős fegyvereket 1867-től kezdve rendszeresítették), e mellett az 1843 mintájú, 470 mm pengehosszúságú, 30 mm széles gyalogsági szablyát használták. A tisztek és az altisztek valamivel hosszabb szablyát kaptak. A *bersaglieri* egységek 1856 mintájú karabélyja sokban hasonlított a gyalogsági puskára, de rövidebb volt: 1268 mm, szuronnyal együtt 1772 mm. A lovasság tűzfegyvere az 1860 mintájú, 698 mm hosszú lovassági pisztoly volt, de legfőbb harci eszközként az 1860 mintájú, 900 mm pengehosszúságú, 32 mm széles szablyát használták. A nehézlovasságot az 1860 mintájú, 2594 mm hosszúságú dárdával szerelték fel, amelynek piramis alakú acélcúcsa 235 mm hosszú volt. A Dél-Itáliában szolgáló lovasezredekben csak 1863-tól kezdve vezették be a karabélyt, amit meglehetősen idegenkedés fogadott. (Gianrodolfo Rotasso–Maurizio Ruffo: *L'armamento individuale dell'esercito dal 1861 al 1943*, Ufficio Storico SME, Roma, 1997, 8–79.) A hadsereg és a nemzetőrség szervezeti felépítésére és fegyverzetére itt közölt információk természetesen csak a legfontosabb jellemzők felsorolására szorítkoznak, esetleges publikáció esetén részletes függelék készül.

Deák Ágnes felveti a textológiai elemzés igényét arra vonatkozóan, hogy az olasz történészek milyen korabeli forrásokkal, milyen érveléssel és motívumokkal örökítik át a légio negatív értékelését. A modern olasz történeti szakmunkák – az utóbbi években viruló meridionalista publicisztikával (közösségi oldalak, blog bejegyzések, pamflet irodalom) szemben – nem szentelnek tágabb teret a Magyar Légio működésének, megmaradnak a futólagos és sommás említés szintjén, amennyiben pedig értékelnek is, azt negatív előjellel teszik. Opponensem megítélése szerint leegyszerűsítőnek tűnik az általam adott indoklás, miszerint a történészek átveszik a kortárs Bourbon-párti történetírók, a sajtó és a politikusok által festett képet. Jogosnak érzem a felvetést, ezért újra, még alaposabban megvizsgáltam a kérdést, de ismét csak a disszertációban megfogalmazott következtetésre jutottam. Az említett történészek (Treppiccione, Di Fiore, Pinto) ugyanis a negatív értékelésük megfogalmazásakor nem adnak meg pontos hivatkozást, viszont az általuk felhasznált irodalom tételei között szerepelnek a kortárs Bourbon-párti történetírók (Giacinto De Sivo, 1868 és Pietro Ulloa, 1862) munkái, amelyek a negatív értékelést bő másfélszáz évvel ezelőtt megalapozták. Tanulsága mindenképpen van ennek a helyzetnek: feladatot ad a kérdéssel foglalkozó magyar történészek, így e sorok írója számára is, a magyar nyelvű források ugyanis nyelvi akadályok miatt nem érhetőek el a magyarul nem beszélő külföldi kollégák számára, ezért óhatatlanul kevésbé kiegyensúlyozott képet festenek azokról az eseményekről, amelyekben a Magyar Légio is érintett volt. Bizakodásra adhat okot az a változás, amely a *brigantaggio* kérdéskörének jelenleg egyik legelismertebb szakértője, Carmine Pinto, a Risorgimento történetét kutató legfontosabb intézet, az *Istituto per la storia del Risorgimento italiano* frissen kinevezett igazgatója munkáiban figyelhető meg a Magyar Légio tevékenységének értékelése kapcsán: míg egy 2013.

évi tanulmányában (Tempo di guerra. Conflitti, patriottismi e tradizioni politiche nel Mezzogiorno d'Italia 1859–1866. In *Meridiana* n. 76, 57–84.) – alkalmazkodva a fent vázolt tendenciához – olyan légióról ír, amely a „kegyetlenségével tűnt ki”, 2019-es könyvében (*La guerra per il Mezzogiorno. Italiani, borbonici e briganti 1860–1870*, Laterza, Bari–Roma), e sorok írójának egyik tanulmányára hivatkozva, már eltekint a minősítéstől és a tények kiegyensúlyozott közlésére szorítkozik.

Szintén Deák Ágnes veti fel a fennállása alatt mindvégig súlyos belső válsággal küzdő Magyar Légio összetett problémái kapcsán, hogy a mindennapos intrikák és személyi konfliktusok mögött körvonalazhatók-e választó és összekötő szálak a légio tagjai sorában, például a nemzetiségi hovatartozásra vonatkozóan, vagy a volt honvédek és a császári hadseregből dezertált új jövevények között. A jelenség feltérképezése mélyebb vizsgálatokat igényel, de a Légio katonai alkalmazására fókuszáló kutatásaim során a forrásokat olvasva az a kép alakult ki bennem, hogy kialakulóban voltak efféle törésvonalak, azonban nem spontán módon, hanem hátsó szándékkal, esetleg egy-egy személyhez kötve. Teleki Sándor ezredes írja 1861. április 14-i levelében, hogy „osztrák tiszt és honvéd tiszti kérdést akarnak meggondolatlanul koholni”, Mogyoródy Adolf alezredes pedig 1863. augusztus 15-én az alig egy évvel korábban kinevezett új parancsnokot, Földváry Károly ezredest vádolta azzal, hogy „a nemzetiségi gyűlölséget a Legioba behozta hol az mindeddig nem exisztált”. A mindhárom opponensem által természetesen említett Lukács Lajos-féle légiotörténetet sok szempontból lehet bírálni, forrásismerete és adatgazdagsága viszont elvitathatatlan érdeme. Talán érdemes tehát megjegyezni, hogy Lukács ugyan tág teret, hosszú oldalakat, egész (al)fejezeteket szentel a Légiot belülről feszítő konfliktusoknak, személyi ellentéteknek, a fent említett törésvonalak azonban nem rajzolódnak ki erőteljesen az ő elemzésében sem. Itt köszönöm meg Deák Ágnesnek, hogy felhívta a figyelmem Egressy Ákos leveleire; Egressy rendkívül tájékozott, az általa közölt adatok remekül kiegészíthetik a Légióval kapcsolatos egyéb forrásokat.

Csorba László vitatható megfogalmazásnak tartja a következő állítást: [a *brigantaggio*] „mindenekelőtt egy teljes nemzet reakciója volt csaknem évezredes önállóságának és az üldözött vallásnak a védelmében.” Opponensem ízekre szedi a mondatot – ebben a formájában teljesen jogosan. Igyekeztem a különböző *brigantaggio*-interpretációk között megőrizni objektivitásomat, de ezen a ponton nem sikerült. Körültekintőbben kellett volna fogalmaznom, valahogy így: „A *brigantaggio* sokak számára mindenekelőtt egy teljes nemzet reakciója volt csaknem évezredes önállóságának és az üldözött vallásnak a védelmében.” Az ugyanis forrásokkal alátámasztható állítás, hogy voltak, akik „nápolyi nemzetként” tekintettek a Kettős Szicíliai Királyságra; természetesen az akkor használt nemzetfogalom értelmében, ahogyan erre Opponensem világosan rámutat. A Bourbon-dinasztia négy generációja uralkodott Dél-Itáliában, az immár hét évszázada, 1130-tól önálló és független „nápolyi nemzet” felett 1861. február 13-ig, amikor megadták magukat a piemonti hadsereggel szemben. Ez az ország saját gazdasággal, saját iparral, saját hadsereggel és saját nemzeti himnusszal rendelkezett. Sok lakosa számára Olaszország egyesítése annak a világnak a végét jelentette, amelyet ismertek, amely zászlájának hűséget esküdtek, amellyel azonosították magukat. Tíz hónap alatt a Kettős Szicíliai Királyság hadseregének körülbelül 4200 katonája halt meg hazája védelmében. Emléküket szinte semmi sem őrzi, a kevés kivételek egyike Gaeta városa. Nem állítottak emléket az ismeretlen katonának, aki életét adta Calatafimi, Palermo, Milazzo, Messina, Volturro, Garigliano, Mola és Gaeta csatamezein és erősségeiben. A garibaldista és piemonti oldal áldozatait ismertek, akiket a történelemkönyvek olaszoknak neveznek, a velük szemben állókat „másoknak”, Bourbon pártiaknak vagy nápolyiaknak, pedig ők is olaszok voltak. Ők a

Risorgimento legyőzöttjei, vesztesei, akiket a történelemkönyvek elfeledtek. Akik túléltek a harcokat, 1861 után a haza nélkül maradtak, ahol felnőttek. Visszatértek a családjukhoz, de a hazájukat már nem találták. A voltturnói csatában 2500-an, Capua erődjéből 10.500-an, Gaetában 11.000-en estek fogságba, 1861 februárjában tehát összesen mintegy 24.000-en. Az Olasz Királyság 1861. márciusi kikiáltása után ezek a katonák a hivatalos dokumentumokban továbbra is nápolyiként szerepeltek. Vitathatatlan tény, hogy 1860-ban a Kettős Szicíliai Királyság autonóm és független állam volt. Az összes déli hazája, attól függetlenül, hogy támogatták-e vagy sem a Bourbon-dinasztia kormányzását. A közös eredet-tudat, a közös „déli nemzettudat”, a „nápolyi nemzet” eszméje legalább a 18. század közepéig nyúlik vissza. A híres felvilágosult nápolyi gondolkodó, Itália első politikai gazdasági tanszékének vezetője a Nápolyi Egyetemen, Antonio Genovesi 1754-ben, III. (Bourbon) Károly Nápolyba érkezése után húsz évvel írta: „Mi is kezdjük érezni, hogy van Hazánk, és kezdjük felfogni annak az előnyét, amit egy saját uralkodó jelent a nemzet számára.” (Idézi: Nelson Moe: *Un paradiso abitato da diavoli. L'ancora del Mediterraneo*, Napoli, 2004, 49.) Ha e mellé tesszük a disszertációban is idézett Oscar De Poli (köszönöm a hibás névalak javítását!) dél-itáliai megfigyelését, miszerint „a nép valójában nem másnak, mint a nemzeti függetlenség katonáinak tartja a *brigantékat*”, nos, akkor sem állítom, hogy erős lábakon állna a „nápolyi nemzet” koncepció. Ugyanakkor, ha kétféle olaszyságról lenne szó, 1860-ban vajon tekinthető-e külön nemzeti identitásnak az északi, mint a déli? A *Risorgimento* az egyik legfőbb nemzetalkotó mítosz, más szempontból viszont töréspont is, a „déli nemzet” önállóságának utolsó pillanata. 1861 óta ugyanis a Dél nem független állam többé, hanem egy nagyobb kiterjedésű állam tartománya. Csorba László a kritikájával egy olyan szemléleti kérdésre mutat rá, amellyel kapcsolatban további kutatások szükségesek. Az olasz akadémiai történetírásban sem erős (egyelőre?) az a hang, amely önálló déli identitást feltételez, mindenesetre az elmúlt években megjelent a történeti diskurzusban (ld. például Gigi Di Fiore: *La Nazione napoletana. Controstorie borboniche e identità suddista*. UTET, Novara, 2015). Annyit talán felelősen ki lehet jelenteni, hogy a *brigantaggio* jelensége mögött húzódó összetett okok vizsgálatakor érdemes a nemzeti identitás kérdését is felvetni.

A vallás kapcsán Csorba Lászlónak természetesen igaza van, amikor kijelenti, hogy esetünkben valójában sem egyház-, sem vallásüldözésről nem lehet beszélni. Pontosabb megfogalmazással az alábbi gondolatmenetet kívántam volna érzékeltetni: mivel a félsziget egyesítése végül a pápa és a katolikus egyház ellenében valósult meg, az egyházi befolyás alatt élő paraszti lakosság az új állam térhódítását a katolikus egyház elnyomásaként élhette meg, főleg ha a plébánosuk a Bourbonok mellett agitált és ezért retorziók érték. Itt köszönöm meg a „főpap” kifejezés használatára vonatkozó terminológiai pontosítást: a forrásokban szereplő *arciprete* alak helyes magyar megfelelője esetünkben az *esperes* forma.

Az érdekes és értékes adalékokat (a „Lukács Lajos-ügy”, Alessandro Rosa), valamint továbbgondolásra érdemes felvetéseket (a nagyhatalmi érdek mellett az emberi jogi szemlélet esetleges megjelenése a nápolyi kormányzatot érintő brit bírálatokban) is tartalmazó opponensi véleményében Csorba László több javaslatot tesz az elbeszélés kiegészítésére. Mindezeket köszönettel veszem és felhasználom, ha sikerül sort keríteni a disszertáció Opponenseim által is szorgalmazott magyar és olasz (esetleg angol) nyelvű kiadására. Az említett javaslatok közül az egyik azonban alaposabb megfontolást igényel. Vincenzo Giobertinek az 1840-es évek közepén megfogalmazott katolikus-liberális, vagy más néven *neoguelf* koncepciója valóban a pápát helyezte volna az itáliai konföderáció élére. IX. Piusz pápa 1848. április 29-i allokúciója után azonban a *neoguelf* megoldás elképzelhetetlenné vált, ezért a disszertációban említett 1858. július 20-i plombières-i titkos találkozón megfogalmazott rendezési terv kapcsán nem tartanám szerencsésnek felelgetni.

A disszertáció szerkezetével kapcsolatban egy észrevétel érkezett. Deák Ágnes javasolja, hogy a Légiót feszítő belső feszültségeket tárgyaló *Büszkeség és keserűség* című fejezet megelőzhetné az 1862. évi nagy válság bemutatását, minthogy annak okait tárja fel. Magam is gondolkodtam ezen a megoldáson, de aztán nem e mellett döntöttem, mivel a nevezett fejezet nem csupán az első két év problémáit tárgyalja, hanem átível a Légió egész történetén. Mindazonáltal megfontolható, hogy ha nem is az egész fejezet, de bizonyos alfejezetek előre szerkesztésével a válság tárgyalása során nagyobb nyomatékot kapjon az ok-okozati összefüggés.

Végezetül még egyszer nagyon köszönöm Opponenseimnek mindazt az időt, figyelmet és energiát, amit dolgozatom olvasására és értékelésére fordítottak. Meglátásaik elgondolkodtattak, és biztos vagyok benne, hogy további munkámban hasznosítani fogom mindazt, amit ebből a folyamatból tanultam.

Debrecen, 2021. március 15.

dr. Pete László